

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

LÁSZLÓFFY ALADÁR
VASADI PÉTER VERSEI

„AZ ÁLLHATATLAN”
MÁRTON LÁSZLÓ
DRÁMÁJA

TANDORI DEZSŐ
PRÓZÁJA

TANULMÁNY
GARACZI LÁSZLÓRÓL
KRASZNAHORKAI
LÁSZLÓRÓL

KORFORDULÓ 2
KÖRKÉRDÉS
AZ ÚJABB IRODALOM
HELYZETTUDATÁRÓL

VAJDA MIHÁLY
SOROZATA

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM 1993/7

alföld

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM — 1993. JÚLIUS

<i>Vasadi Péter</i> versei: Fönnakadunk mondatain, Kérelem	3
<i>Márton László</i> : Az állhatatlan (szomorújáték, 2. rész)	5
<i>Kurdy Fehér János</i> verse: Clair szemében	26
<i>Cselényi Béla</i> versei: Pergő hártvaszínház, válási lányok, Feltáratlan szeszély	30
<i>Tandori Dezső</i> : Törmellék (próza)	32
<i>Lászlóffy Aladár</i> versei: Oly észrevétlen sötétedik most is, A most, A bevetés elmarad	43

tanulmány

<i>Szirák Péter</i> : Látja, az egész nincsen (Krasznahorkai László prózájáról)	44
<i>Farkas Zsolt</i> : Garaczi-kommentárok (A Nincs alvás! ismeretelmélete)	52

korforduló 2

<i>Németh Gábor</i> : Öreg halaknak havaj	61
<i>Darvasi László</i> : Mindenféle halacskák	64
<i>Keresztury Tibor</i> : A kézfogó elmarad	68

szemle

<i>Radics Viktória</i> : Vágja a nagy világhelyzetet (Tandori Dezső: Döblingi befutó)	71
<i>Barabás Judit</i> : Csokits János: Pilinszky Nyugaton	77
<i>Pécsi Györgyi</i> : Baka István: Farkasok órája	79
<i>Valastyán Tamás</i> : Az önmagát zárójelező én (Jónás Csaba: Felderítés)	81
<i>Jászberényi József</i> : Az arrogáns túlélő (Térey János: A természetes arrogancia)	84
<i>Vajda Mihály</i> : Filozófiai (láb)jegyzetek (Megkésett reflexiók)	87

Híreink	95
---------	----

képek

<i>Paulius Normantas</i> fotósorozata: Kőrösi Csoma Sándor nyomában (India)	
---	--

Megkésett reflexiók

Filozófiai (láb)jegyzeteimet könyvújdonságokhoz szoktam fűzni. Csoóri *Nappali Hold* című kötete (Püski, Budapest, 1991.) meg idestova már kétéves. Jöcskán megkértem a kommentárokkal. S ha már megkértem, nem lenne okosabb nem megírni őket? Ha a címadó hosszú esszé megjelenésekor megálltam, hogy hallgassak, minek reagálok rá két évvel később? Aktuális lehet-e még bármifajta kommentár? Erre a kérdésre nem tudok válaszolni, de őszintén szólva nem is érzem fontosnak. Mert nem arról van szó, hogy Csoórit kioktassam, jobb belátásra bírjam vagy megértessek vele bármit is; arról meg végképp nem lehet szó, hogy a nép-nemzeti és az urbánus-liberális kultúra nyilvánvalóan az újonnan felnövekvő generációk lelkéért folyó nagy háborújában megpróbálják újabb ütközetbe bocsátkozni. Semmiféle politikai cél nem lebeg előttem most, hogy leültem megírni kommentárjaimat. Céлом egyedül és kizárólag a megértés. Megérteni mit? Nem a Csoóri Sándornak nevezett jelenséget. Az a kérdés ugyanis, hogy miért kezd hirtelen Csoóri is, az az egyetlen népies is, aki több mint egy évtizeden át próbált meg közvetíteni a liberális-urbánus és a népi-nemzeti ellenzék között, zsidózni¹, vagy az ő személyére vonatkozik — ez esetben nem tartozik a nyilvánosságra — vagy pedig a politikára, a hazai politikai légkörre 1991-ben, amivel pedig nem szeretnék foglalkozni. Igazából egy ennél mélyebbre nyúló problémát szeretnék megérteni. Azt ugyanis, hogy vajon nem onnan adódik-e minden „félreértés”, hogy nálunk Közép-Európában még mindig érvényes Bibó István egész életművének középponti gondolata, miszerint Európának ezen a fertályán sohasem sikerül a közösség, a nemzet ügyét és a haladás, azaz a szabadság ügyét összhangba hozni.² Magyarán: Hogy Csoórinak, akinek, amióta csak foglalkozik közügyekkel, mindig az volt a törekvése, hogy a kettőt összeegyeztesse³, quasi igaza van akkor, amikor végül is beadja a derekát, feladja közvetítői szerepét, egyértelműen és kizárólagosan a nemzeti ügy mellé áll; ahogy ez esetben azoknak is igazuk van, akik a liberális táborban a nép-nemzeti eszmét ab ovo anakronizmusnak tekintik, s mindenestől elutasítják? Hogy nem arról van-e szó, hogy Közép- és Kelet-Európában továbbra sem lehet egyszerre liberális demokratának és a nemzet mint kulturális egység szószólójának lenni, hogy talán e pillanatban lehet a legkevésbé?

Most, hogy szokásomhoz híven ennyire kiéleztem a dolgot, megtorpanok, s az az érzésem támad, hogy nem ezt akartam mondani, pontosabban kérdezni. Mert ha alaposnak tekinthető a gyanú, hogy ez így van, hogy kérdéseimre minden megszorítás nélkül igenlő választ kell adni, akkor bizony nekem Csoórinak nemcsak néhány olyan megnyilvánulását kellene ellenszenvvel tekintenem, ahol a liberalizmus politikai képviselőjét maga is már zsidó huncutságnak tekinti, hanem egész szemléletmódját, e kötetének majd' minden írását, hiszen gondolatai szinte mindenütt a nemzeti szempont köré szerveződnek. Ha maga a valóság kényszeríti ránk a választást, s én ezt lassan kezdem tudomásul venni, akkor én biztosan a nemzetietlen liberalizmust fogom választani, s a végén talán még magam is fajelméleti alapon, belátván, hogy rajtunk, zsidókon kívül, errefelé mindenki, s szükségképpen, reakciós. Akkor nem fárasztanám magam Csoórral. Legfeljebb úgy gondolnám: Milyen

kár, hogy ez a szimpatikus ember sajnos következetes, s így nem lévén zsidó, az ellenség táborába tartozik. Megpróbálom hát újrafogalmazni a kérdéseimet. Vajon nem arról van-e egyszerűen szó, hogy a két szempont, a népi-nemzeti és az urbánus-liberális *elméletileg* (itt és mindenütt⁴) összeegyeztethetetlen (amit tulajdonképpen az elmúlt évtizedekben is tudtunk, de mindaddig alig-alig vettük tekintetbe, amíg politikailag mindkettejük képviselője szembe kellett hogy állítsa az embert a rendszerrel; kölcsönösen próbáltunk ugyanis szolidarisak lenni az ellenzékiesség valamennyi, a mienktől elütő vagy azzal éppen szembenálló irányával is, no meg ellenzékiességünk hatékonyabbá tétele érdekében próbáltuk bennük a szövetségest keresni), amit csalódáshoz és kiábránduláshoz vezető félreértések elkerülése végett igenis jó lenne belátnunk, annál is inkább, mert csakis e belátás lehet az alapja az álláspontok közötti gyakorlati kompromisszumnak? Ha nem hisszük azt, hogy csupán egy kis jóindulatra lenne szükség a másik részéről, s megszülethetne valamifajta közös szemlélete a dolgoknak, akkor nem kell gyanúsítgatnunk a másikat, akkor tudomásul vehetjük a másik teljes egészében más igazságát. Ezt azután lehet szeretni vagy nem szeretni, de ha egyszer együtt kell vele élni, mindenképpen jobb megpróbálni megérteni. S meg kell próbálni vele a gyakorlati döntések meghozatalakor kompromisszumot kötni.⁵

Miután betúrók betűre, igen alaposan elolvastam a *Nappali Holdat*, azt kell mondanom, hogy igennel kell válaszolnom a feltett kérdésre. S ehhez éppen Csoórit kellett olvasnom, akinek gondolatai nagyon sok ponton érintkeznek a magaméival; aki nemcsak azért állhatott valaha közel, minden népies-nemzeti közül a legközelebb az urbánus-liberális ellenzékhez, mert a másik megértésére törekedett; hanem aki bizonyára azért törekedhetett egyáltalán a megértésre, mert gondolatvilága számos ponton összhangban áll a mienkkel. Pontosan egy ilyen szerzőnek, közéleti-politikai gondolkodónak az esetében lesz, lehet a nappali hold fényében világossá: az utak, a gondolati utak elválnak, ha az egyiknek az egyén szabadsága a legfontosabb, minden egyes egyén szabadsága, a másinak pedig a közösség sorsa. Azért lesz ez éppen Csoóri esetében világossá, mert az egyén szabadsága, minden egyes egyén szabadsága neki is fontos, ugyanúgy, ahogy közöttünk is vannak olyanok — remélem nem öncsalás, ha magamat is közéjük számítom —, akiknek a közösség, a magyarság, minden egyes magyarul felnövekedett egyén sorsa, részvétel-lehetősége abban a kultúrában, amelyben otthon van vagy legalábbis igazán otthon lehetne, minden csak nem közömbös.

Csoóri maga is tudja, milyen közel áll „hozzánk”. S az első olyan szóra, amelyben számára felcsillant a megértés reménye, ezt írja Kertész Ákosnak: „Ákos, én minden érintett, zsidó származású magyar polgártól nyilvánosan bocsánatot kérek, ha magyarságában megbántottam, de akkor nyelvileg és fogalmilag segítetek nekem, hogy ezt az egész taburendszert a mélylélektan borzalmaitól elszakítva, tisztába tehessek.” Ami a zsidókérdést illeti, én azt hiszem, mi sem könnyebb, mint Csoóri kérését teljesíteni. Csak saját fogalmazására kell felhívni a figyelmét, hogy ugyanis „a filozófiailag és történelmileg rosszul megnevezett valóság előbb-utóbb visszarúg”. Hogy a liberalizmust nem kellene zsidónak nevezni. Mert ha igaz is, hogy minálunk a liberális táborban a zsidóság felülreprezentált, hiszen errefelé a zsidó, ha — ezt érezvén a maga kultúrájának, hazájának — itt akart, itt akar élni, nemigen lehetett, nemigen lehet mássá mint liberálissá, ebből nem következik, hogy a

liberalizmus zsidó gondolat lenne. De minek magyarázom azt, amit Csoóri pontosan olyan jól tud mint én. Azt azonban nem hiszem, hogy a liberalizmushoz húzó nemzeti és a nemzeti szempontokat szem előtt tartó liberális gondolat kibékíthetlensége is csak nyelvi-fogalmi kérdés lenne⁶. Holott sokszor látszólag csak nüansznyiak a különbségek.

Hogy Csoóri számos gondolata mennyire nem áll tőlem távol, azt talán a leginkább azzal tudom illusztrálni, hogy könyvét olvasván számtalanszor jutott eszembe Kundera, ez a filozemita cseh liberális, méghozzá nem is csak úgy általában, hanem az az esszéje, melyet éveken át unos-untalan a legkülönbözőbb összefüggésekben idéztem: „A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája”. A félreértések elkerülése végett: Jól tudom, hogy Kundera és Csoóri világa ugyancsak távol áll egymástól. De két, Csoórinál újból és újból, a legkülönfélébb összefüggésekben megfogalmazódó gondolat Kundera esszéjének mégis a gerincét képezi. Csoóri: „Egy franciának, egy angolnak, egy olasznak, egy oroszoknak sohase jut eszébe, hogy nemzete máról holnapra összeroppanhat. De nekünk igen!” Kundera: „...kis nemzet az a nemzet, amelynek léte bármely pillanatban megkérdőjelezhető, eltűnhet, és ezt tudja is. Egy franciának, oroszoknak, angoloknak nem szokása saját nemzetének megmaradását firtatni. Himnuszai csak nagyságról és öröklétről ejtenek szót, miközben a lengyel himnusz úgy kezdődik: „Még nincs veszve Lengyelország...””. Csoóri: „A második világháborúban összeomlott és megbukott Európa. Önfenntartó eszméi közül azóta már többet visszaszerezett, például a szabadság és a jólét eszméit. A kultúráját még nem sikerült visszaszereznie. És Közép-Európa, amely sose válhatott teljesen Európa részévé, mostani földre nyomottságában is azt érzi, hogy a hatókörén kívül megbukott európai kultúrát képes volna belül, magában, megújítani.” Kundera: „Közép-Európának nemcsak nagy szomszédja reá nehezedő súlyával kell... szembeszállnia, hanem az idő anyagtalanságával is, amely helyrehozhatatlanul hagyja maga mögött a kultúra korát. Emiatt van az, hogy a közép-európai lázadásokban van valami maradi, mondhatni anakronisztikus: kétségbeesetten próbálják visszahozni az elmúlt időt, a kultúra múlt idejét, a Modern Idők múlt idejét, mert csakis abban az időszakban, csakis egy olyan világban, amelynek van kulturális dimenziója, képes Közép-Európa önnön identitását megvédeni, válhat önmagaként érzékelhetővé.”

De Kunderán túl is: Hány olyan gondolat van megfogalmazva Csoórinál, amelyet magam is így fogalmaztam volna vagy éppenséggel meg is fogalmaztam így: A Kádár korszakról, annak atomizáló tendenciáiról, benne a második gazdaság felemás szerepéről; a katarzis elmaradásáról, mint az 1989-es átalakulás teherétéről; az új politikai elit értelmiségi-voltáról, s az ebből adódó súlyos problémákról, arról, hogy az értelmiségiből lett politikus nem tud megbirkózni a benne élő kettősséggel; s ami talán a legfontosabb: arról, hogy egy jól működő demokrácia lényege persze a különféle érdekek, akaratok, elképzelések ütköztetése, ez azonban nem lehetséges anélkül, hogy ne léteznék valamifajta olyan — ez az én kifejezésem — minimális konszenzus, amelyre építve az elképzelések ütköztetése végbemehet. Két helyet idéznék Csoóritól: „...az országot előbb lélekben kellett volna egyesítenünk, hogy a természetes osztódás és árnyalódás folyamata — a pártosodás — később jó utakon indulhasson el.” Illetve — ez hosszabb lesz —: „Ha csak a történelmi sietség terhelné az értelmiség számláját, az utókor ezt könnyen megbocsátaná. (...) de van ennél

nagyobb bűne is (...) Elmulasztotta a nemzet lelki egységét megteremteni. Ugyanis enélkül a lelki egyesülés nélkül sosem tudjuk újraalkotni a nemzet teljes önállóságát, szuverenitását.”

Alighogy odarakom a mondat végére a pontot, hallani vélem máris, szinte begyakorlottan a fanyar csipkelődést és acsarkodást: miféle hazafiaskodó motyogás ez megint! Miféle mucsai elérékenyülés: nemzet, nemzeti egység, közös lelkiség, összeolvadás. Ráadásul — hallok tovább a vádat — épp akkor hangzik föl ez a program, amikor nem az egységet, hanem a többszólamúságot kell megteremtenünk; márpedig az egyesülés és a többszólamúság egyidejű igénye fából vaskarika.

Megáll az ember esze ettől a kopár logikától. Először is: ki állította, hogy a kettőt egyszerre kellett volna összefércelnünk magunkban? Nyilvánvaló, hogy a jó *megosztottsághoz* előbb az igazi egységnek kellett volna megszületnie. Hiszen ahol ez hiányzik, ott elképzelhetetlen a többszólamúság. Ott csak egymástól elszakadt részek, részérdekek nyüzsögnek és háborúznak egymással.”

Anyelvet hagyjuk. Magam sem ezen a nyelven fejezem ki magam: mindenki láthatja. De muszáj nekünk valamiféle egységes bükkfanyelven beszélnünk? Csoóri körülbelül azt mondja, amit én úgy fejeztem ki, hogy egy jól működő demokrácia lényege persze a különféle érdekek, akaratok, elképzelések ütköztetése, ez azonban nem lehetséges anélkül, hogy ne léteznék valamifajta olyan minimális konszenzus, amelyre építve az elképzelések ütköztetése végbemehet. Én sem használnám itt a lélek szót, mert én valahogyan egy racionálisabb konszenzusra gondolok mint Csoóri, de még abban sem vagyok biztos, hogy nem neki van igaza. Amikor az Alapító Atyák megszövegezték az amerikai alkotmányt, egészen biztosan valami lelki egység volt jellemző rájuk. A kérdés az, hogy minek, kiknek az egységéről van szó. Az ország egységéről, mint az első idézetben⁷, vagy a nemzet egységéről, mint a másodikban. Az elsőről sem állítom, hogy az én nyelvemen íródott, de hát Csoóri írta, nem pedig én, azt azonban állítom, hogy teljes egészében egyetértek vele. Igenis, jó lett volna egy olyan — én nem mondok egységet, én konszenzust, mondok — konszenzust teremteni az országban, amely a pártok közötti vitákat értelmesebbé teszi. Csakhogy Csoóri itt mintegy csak véletlenül használja az ország szót, nem is tudom hogyan történhetett, ő ugyanis nem az országot, hanem az államot szokta szembeállítani a nemzettel. Ha viszont ország helyett államot írt volna, azzal már nem értenék egyet, nem is érteném ugyanis, hogy mit jelent. A konszenzus, amelyre én gondolok, az ország lakosságának a legalapvetőbb kérdésekben való megegyezését kell hogy jelentse, amelyre a demokratikus állam ráépíthető.

A nemzet egysége, az valami egészen más dolog, hacsak valaki nem a „politikai nemzetre” gondol⁸, ami Csoóri esetében kizárt. Csoóri mindig a magyar „kultúrnemzetről” beszél, melybe mindenki beletartozik, aki ... De az ördög tudja. Elérkeztünk a döntő ponthoz. S mielőtt még ki akarnám találni, mit ért Csoóri nemzeten, megpróbálok találni a könyvben olyan helyeket, ahol megmondja. Egy helyen egyenesen nekifog, hogy újragondolja a nemzet fogalmának jelentését, de mintha nem sikerülne neki. „De vajon mi lehetne a nemzet újragondolandó fogalmának az értelme, jelentése nálunk, most, az ezredfordulat küszöbe előtt?

Az én eszményem szerint a nemzet: ki-ki maga lehet. És olyan mértékben válhat azzá, amennyire látni képes saját valóságát. Kötöttségeink természetese

és kötődéseink is. De miután nemcsak kötöttségeink vannak s nemcsak személyi igazolványunk, hanem emlékezetünk, sorsunk és vágyaink is vannak, elmondhatjuk, hogy a nemzet mi magunk vagyunk. Mert élhet az ember Szegeden, Zámolyon, Kolozsvárott vagy Chicagóban, leginkább azonban saját magán belül létezik. A nemzet tehát belső és szabad választás is.

Bevallom, viszolygok az ilyen kopogó közhelyektől. El is hagyom őket. Pusztán valami logikai rendet szerettem volna érzékeltetni velük. Valami olyasmi törvényt, hogy ha a nemzetet leromboló államot a koalíció szétverése és 56 leverése után felülről kényszerítették ránk nagy hatalmi és kishatalmi erők, a nemzetet most nekünk alulról kell létrehozniuk.”

Nem mindenütt értem a szöveget, gondolom azért, mert a szöveg 87-es, még óvatosan fogalmaz, nem akar mindent kimondani. Nem akarja kimondani azt, hogy a kommunista magyar állam nemcsak azért nem képviseli a magyar nemzetet, mert nem az ország lakosainak akaratán nyugszik, hanem azért sem, mert a nemzet nem azonos az ország lakosságával: hozzá tartoznak Kolozsvár és Chicago magyar érzelmű lakosai is. Két évvel később Csoóri már egyértelműbben fogalmaz: „Az állam azzal, hogy meghasonlósított szituációba lökve szinte egyenként gyöngítette el polgárait, akarva-akaratlanul is a nemzet szelleme ellen vétett. Igen, a nemzet ellen, amely már Mohács óta nem azonos vele. Hiszen az állam, különösen a mienk, elsősorban gazdasági és politikai alakzat, meghúzott határokkal, a nemzet viszont szellemi, nyelvi, történelmi képződmény, határokon túli hagyományokkal, s közös reflexekkel. A nemzetet nem lehet az államvezetés szegényebb eszközeivel irányítani.” 1991-re azután teljesen kitisztult a fogalmazás; Csoóri megmondja, hogy nemzetet kultúrmentet ért, s hogy a politikai nemzet megteremtésének programjával nem tud azonosulni. „Szabad demokrata barátaim — érzelmeik, ösztönük⁹ és eszük szerint is — legfeljebb egy új politikai nemzet létrehozását tartják szükségesnek, amely avult érzelmek nélkül, hideg józansággal is megteremthető: jogi úton, közgazdasági és piaci okossággal.

Ha szabad lélekkel ítéljük meg a célt, el kell ismernünk, hogy egy olajozottan működő „praktikus haza” nem akármilyen alkotás.

Sajnos egy ilyen gondosan megtervezett politikai nemzet nekünk csak félmegoldás lehetne. A külpolitikailag és belpolitikailag meghatározható állammal lenne csupán azonos, és a kisebbségben vagy a szétszórásban élő magyarság kiszakadna belőle. Hozzávetőlegesen is legalább négymillió magyar.” És így folytatja: „Bármilyen nehéz is, de kimondom: minket nem az különböztet meg szomszédainktól, hogy levertek, hanem az, hogy szétdaraboltak. Ebben a mostani új helyzetben ezt kell tehát lélektani és történelmi kiindulópontnak tekintenünk. Ami azt jelenti, hogy nekünk annak a Magyarországnak az eszményi képét kell fölrajzolni magunk elé, amelyet első háborús leveretésünk után egy „igazságos” Trianon meghagyott volna a számunkra.”

Nos, ez az a pont, ahol a két igazság többé nem fér meg egymással. Hiába ismeri el Csoóri, hogy az olajozottan működő praktikus hazának is van valami értéke, az adott kontextusban ez a belátás pusztán udvariassági gesztusnak hangzik. Csoóri nem láthatja be (óvatos leszek: nem láthatja úgy), hogy egy ilyen praktikus haza talán többet tehet a szomszédos országokban élő magyar kisebbségekért mint a pusztán csak szellemi hatalom birtokában lévő értelmiségiek, a kultúrmentet egyedüli lehetséges képviselői. Csoóri szerint ugyanis a magyar politikai nemzet létrehozása ki kell hogy rekesse a

kisebbségben vagy szétszórásban élő magyarokat a nemzet testéből. A nemzet ugyanis vagy politikai vagy kulturális képződmény. A politikai nemzet Csoóri világképében¹⁰ praktikus, nem pedig kulturálisan meghatározott közösség, amely, ha elkötelezett a demokráciának, formálisan bizonyára törődik a szomszédságában élő kisebbségek dolgával, valahogy úgy és olyan mértékben, ahogyan a világ demokratikus nemzetei szemmel tartják mondjuk a dél-afrikai állapotokat, de nem fogja azt a maga középponti, meghatározó problémájának tekinteni¹¹, akkor sem, ha az adott esetben olyan kisebbségekről van szó, amelyek az adott politikai nemzet nyelvét beszélik. És a félreértések elkerülése végett le kell szögeznie, hogy nemcsak a szóbanforgó kisebbség szempontjából baj, túrhetetlen, hogy valakit ne engedjenek a maga genuin kultúrájában élni, hanem az „anyanemzet” szempontjából is: Ha elhanyagoljuk a velük szembeni kötelezettségeinket, ha hagyjuk őket lelkileg, nyelvileg és kulturálisan elpusztulni, azt mi is csak „lelkileg megroppanva” élhetjük túl. Lelkileg megroppanva, azaz a magunk kultúráját — Csoóri szemében, de az én szememben is a legfontosabbat — pusztítva-elpusztítva. Van valami ebben a gondolatban, nevetséges lenne tagadni.

Csoóri nem fogadhatja el a politikai nemzetet, mert kirekeszti a nemzetből a más politikai közösségben élő, de azonos nyelvű és kultúrájú embereket, a magukat magyarnak vallók több mint egyharmadát. Mi, liberálisok, nem fogadhatjuk el a kultúrnemzetet, mert az a történelmi tapasztalatunk, hogy kirekeszti az azonos politikai közösségben élő más nyelvű és más kultúrájú embereket. S valljuk be: ez nem pusztán esetleges történelmi tapasztalat; hiszen nem is lehet ez másként. Ha a Romániában élő magyarok a magyar nemzethez tartoznak, akkor a Magyarországon élő románok a románhoz, a zsidók meg az izraelihez. Nem lehet egyszerre és egymás mellett érvényesnek tekinteni a politikai és a kultúrnemzet fogalmát¹². Csakhogy ebből egyáltalában nem következik, hogy a gyakorlatban se lehetne összeegyeztetni az elméletileg összeegyeztethetlent. Mindaz, ami Csoóri könyvében zavaros és a maga értékrendje szempontjából is abszurd, onnan származik, hogy elméletnek és gyakorlatnak ezt az elválasztását nem teszi meg. Ehhez mint politikus túlságosan értelmiségi.

(LÁB)JEGYZETEK

¹ Kedves Sándor! Nagyon kérlek, ha netán kezdedbe került, ne tedd le ezt az írást ezen a ponton. Tudom, hogy sem gyakorló, sem ködös antiszemita soha nem voltál. Tudom, hogy teljesen őszinték voltak — bár hidd el, nagyon zavaróak — a most idézendő soraid: „Zsidó? Nem zsidó? Nemcsak hogy nem érdekelt, de fogalmam sem volt ilyesmiről. Érthető hát, ha a leantiszemitázás engem ugyanúgy mellbe vágott, mintha valakit lezsídóznak.” De hidd el azt is, nagyon kérlek, a Nappali Hold-ban akkor is faji alapra helyezkedtél. Magadévá tetted ugyanis a nép-nemzeti tábor szinte teljes egészének (s jónéhány urbánusnak!) azt a meggyőződését, hogy a liberalizmus mindenféle értelemben nemzetietlen, aki pedig nemzetietlen, az zsidó. Az igazi (ködös vagy gyakorló) antiszemita nem ezt mondja, ezt elismerem. Szerinte a zsidó eleve liberális, ergo nemzetietlen, s így őt, mondjon bármit is, eleve gyanakodva kell kezelni.

Hogy idézett soraid meg miért zavaróak? Mert nem tudom ugyan pontosan meghatározni, hogy ki is az, mi is az a zsidó, de zsidónak lenni egyelőre azért még

mindig nem választás kérdése. A zsidóság nem álláspont vagy beállítottság. Az antiszemitizmus viszont valami ilyesmi.

² Az az érzésem, hogy ezt ma kevesen hajlandók így látni. A nép-nemzetiek túlnyomó többsége azért nem, mert ők magukat tartják nemcsak a nemzeti ügy, hanem a haladás ügye egyedüli letéteményeseinek is, mintegy azonosítják is a nemzeti ügyet a haladás ügyével. Magyar szempontból az lenne haladás, ami a magyar nemzetnek javára van. A liberálisok túlnyomó többsége pedig azért nem, mert úgy véli: a nemzeti ügyet is csak a modern liberális álláspont képes hatékonyan képviselni, ha egyáltalában értelmes nemzeti ügyről beszélni. Hogy Bibónál éppen erről lett volna szó? Még az is lehet.

³ A kötet jónéhány írása — a legkorábbiak mindenképpen, holott azok sem valami régiek — tanúskodik erről.

⁴ A nemzeti tudat, ha mozgósító gondolat, „ideológia”, akkor — megeshet — mindenütt szembekerül a liberális eszmékkel, hiszen a közösség érdekeit magától értetődően fölébe helyezi az egyén érdekeinek. Ott azonban, ahol a nemzeti tudat nem játszik, nem játszhat ideológiai szerepet, ahol valamely nemzethez tartozni egyszerűen csak adottság, nem pedig feladat, ott tehát, ahol a politikai csatározások természetes és magától értetődő kerete a nemzetállami keret, ott ezt nem lehet észrevenni. Ebből az is következne, hogy Bibó tulajdonképpen tévedett. Nem közép- és kelet-európai sajátosság az, hogy a közösség ügye a haladás ügye szembekerülnek egymással. Mindeniütt ez a helyzet, ha és ahol a nemzeti ügy egyáltalában ügy és képviseletre szorul.

⁵ Az „ötlet”, hogy ugyanis két eltérő filozófia nem, képviselői mégis vígan kompromisszumot köthetnek egymással legújabb megfogalmazásában Richard Rortytól származik. Minthogy ehelyütt, a „Filozófiai (láb)jegyzetek”-ben egyszer már idéztem azt az egész írását, melyben ezt fejtegeti, most csak ennyit: „Az olyan szerzők mint (...) hasznosak mint annak példái, illusztrációi, hogy (...). Az olyan szerzők mint (...) inkább polgártársaink mintsem példák. Elkötelezték magukat egy közös társadalmi törekvésnek (...) Csak abban az esetben fogjuk e kétféle trótt egymás ellentétének gondolni, ha úgy hisszük, hogy egy tartalmasabb filozófiai nézőpont lehetővé tenné együtt láthatni (...).

De nincsen mód arra, hogy a filozófia, vagy bármely más elméleti diszciplína valaha is lehetővé tegye ezt a számunkra.⁷ Persze itt valami egészen másról van szó. Bár még abban sem vagyok olyan biztos, hogy egészen másról. Rorty ugyanis egyrészt az egyén öntökéletesedését hirdetőkről, másrészt az igazságos közösség megteremtésére törekvőkről beszél. S jóllehet a közösségi célok, melyeket Rorty szem előtt tart, illetve másoknál felfedez, természetesen nagyon mások mint mifelénk a népi-nemzetieknél, mintha errefelé is erről lenne szó. Arról, hogy mi a fontosabb: egy meghatározott adminisztratív egységen, mondjuk egy országon belül — amiről egyáltalában csak azért kell említést tenni, mert az szabja meg gyakorlati kompetenciák határait — az ott élő egyedek szabadságának lehetséges maximumát megvalósítani, vagy pedig egy meghatározott szellemi-kulturális közösség energiái kibontakozásához a feltételeket biztosítani.

⁶ Ha pedig a kétfajta gondolkodás nem békíthető össze, akkor mindkét oldalon sokan lesznek, ezek lesznek többségben, akik a maguk igazságát abszolutizálván a másként gondolkodó másként gondolkodásának okait partikuláris motívumokban fogják keresni. Miért nem képesek ezek belátni, hogy...? S ilyenkor kerülnek elő az osztályérdekek, a nemzeti érdekek, a faji-biológiai determináció, a mucaiság stb. Mert két dolgról nagyon nehéz leszoktatni magunkat, európaiakat. Hogy az igazságot egynek és oszthatatlannak tartsuk, s hogy úgy gondoljuk, hogy mindennek van igen pontosan körülhatárolható oka. Így tehát nagyon nehéz, bizonyára lehetetlen elérni, hogy le ne zsidózzák a liberálist, le nem mucaizzuk a népi-nemzetit. Jóllehet e fogalmak különbsége nyelvi-fogalmi szinten még „tisztázható” lenne.

⁷ S nem ám valami régi szövegben. Az idézet a „Nappali Hold”-ból való, s egyazon évben született a második, hosszabban idézett szöveggel.

⁸ A „politikai nemzet egysége” t. k. nem más, mint az említett konszenzus maga.

⁹ Vajon mit ért Csoóri azon, hogy szabad demokrata-ösztön?

¹⁰ De az a sejtésem, hogy az enyémben is. Mit tegyek?

¹¹ Ha őszinte akarok lenni magamhoz be kell hogy valljam, hogy ha a világhelyzet és a retorika sokban megváltozott is 1946 óta, az e tekintetben mit sem változtatott a lényegen. Ezt írja Csoóri: „A be nem avatkozás, szent elvének’ a jóváhagyásában mindkét Európán kívüli nagyhatalmat komoly felelősség terheli: Amerikát és a Szovjetuniót egyaránt. Az elsőt a jóhiszemű dilettantizmusa, a másodikat a harsány és igézetes, de hamisításon nyugvó internacionalizmusa miatt. Bedel-Smith amerikai küldött az 1946-os párizsi béketárgyaláson kijelentette: „Az Egyesült Államok polgára nehezen érti meg, hogy a faji kisebbségek fönnt akarnak maradni, amikor asszimilálódhatnak.” Törzsgyökeres amerikai lángelméjűség! Rooseveltt özvegye, az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának akkori elnöke ugyanezt az amerikai kövással kelesztett gondolatot dagasztotta tovább: „Ha tiszteletben tartják az egyének jogait, úgy nincs többé szükség a kisebbségek jogainak a kinyilatkoztatására.”

¹² Ha mai szemmel visszatekintek az egy évtizeden át általam is oly lelkesen támogatott Közép-Európa gondolatra, be kell látnom, hogy az is a politikai- és a kultúrnemzet egybeolvaszthatóságának illúziójára épült. Arra az illúzióra, hogy a két nagy nemzet közé beszorult kis nemzetek végre belátják: az a közösség, melyen belül törekvéseik igazán hatékonyan képviselhetők, nem az eddig nemzetnek tekintett kis egynyelvű és azonos kultúrájú egység, hanem Közép-Európa maga. S ennek megfelelően kultúrájuk közös elemeire támaszkodván, mintegy „közép-európai nemzetté” válván egymással lesznek szolidárisak. Nem vettük észre, hogy e kis nemzetek, nyelvi- és kulturális idegensége semmiképpen sem engedi ezt a „racionalitást” érvényesülni.

VAJDA MIHÁLY

